

Едуард МАКАРЕНКО

молодший науковий співробітник

відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7529-6166>

e-mail: maedvo9299@gmail.com

СПЕЦИФІКА ЕКСПАНСІЇ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛЯ КАЗИМИРА ІІІ НА РУСЬКІ ЗЕМЛІ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ЇЇ ПРИЧИН ТА ПЕРЕБІГУ

Порушено питання особливості участі польського короля Казимира ІІІ у боротьбі за галицько-волинську спадщину. Розглянуто її загальне бачення в польській та українській історіографії зі специфікою епохи їх становлення. Оскільки в них традиційно тісно пов'язувалося питання мотивів та участі Казимира ІІІ із правлінням та загибеллю останнього самостійного галицько-волинського князя Юрія ІІ Болеслава Тройденевича, детально досліджено особливості його релігійної політики, взаємин з галицькими та волинськими боярськими елітами, внутрішню ситуацію в державі та зовнішні відносини із сусідами. Досліджено виникнення легенди про участь Юрія Болеслава у тристоронніх переговорах з угорським і польським королями у Вишеграді влітку 1338 р. з передачею останньому своєї спадщини; наведено до неї контраргументи.

Простежено перебіг польсько-русько-татарської війни 1340–1341 рр., її завершення та наслідки, включно з реваншем Казимира ІІІ в 1349 році. Для розуміння яке бачення мав король на завоюванні терени розібрано нюанси його титулатури. Розглянуто вибудову його взаємини із боярами, включно з пристосуванням останніх до нових умов феодальних відносин із монархом. Прослідковано менш помітні, але в довготривалій перспективі важливіші аспекти експансії Казимира ІІІ. Дано пояснення мотивації сприянню чужоземцям у галицьких містах з точки зору їхньої участі в міжнародній торгівлі. Зроблено огляд колонізаційних заходів короля на західному пограниччі Галичини. Перевірено «каземирівську модель» колонізації та урбанізації Францішка Сікори на прикладах пів сотні локацій нових міст і сіл в Малопольщі та Галицькій Русі в період з 1333 по 1370 рр. Дано відповідь найімовірнішого, на думку автора статті, мотиву експансії Казимира ІІІ на руські землі.

Ключові слова: Польща, Русь, Галичина, Казимир ІІІ, Юрій-Болеслав Тройденевич, експансія, колонізація, торгівля, екстенсивне освоєння, історіографія.

XIV ст. в історії західноукраїнських земель стало початком епохи докорінних змін, які відбулися в результаті їхнього завоювання та включення до складу Польського королівства та Великого князівства Литовського. Наслідком цього стали помітні перетворення в політичній, правовій, культурній, етнічній та інших сферах життя цих теренів. Однак, попри своє значення, належне вивчення цього періоду має виразні проблеми. По-перше, досі присутній критичний брак джерел епохи. По-друге, історіографія цього періоду має за собою довгі суперечки XIX–XX ст., коли між новосформованими польським та українським національними рухами тривав територіальний конфлікт на ґрунті того, де буде проведена межа між їхніми

націями. Додатково ускладнювало ситуацію залучення дослідниками популярного в той час колоніального дискурсу, котрий трактувався в дусі тодішнього розуміння історії як телеологічного процесу поступу від варварства до цивілізації (Wöller, 2011, s. 136). Це призводило до судження про реалії пізньосередньовічної Галичини з позиції модерного поняття колонізації, яке, залежно від суб'єктивного погляду дослідника, могло оцінюватися як благо окультурення та долучення до «західної» цивілізації або ж як лихо закабалення та нищення автентики (Макаренко, 2024, с. 97). Спричинена цим антагоністичним протиріччям одна з найактивніших дискусій між українськими та польськими істориками зосереджувалася на тематиці завоювання теренів Галицької Русі від 1349 р. польським королем Казимиром III Великим (Kazimierz III Wielki, 1310–1370) та врешті-решт втримання їх за Корону Польською, від чого виводили подальше кількасотлітнє польське врядування та вплив на землі Русі-України. З огляду це, при розгляді причин та перебігу Казимирової експансії найбільш обговорюваними серед її аспектів стали легітимність її проведення та людський фактор особистості самого короля.

Мета статті – здійснити спробу реконструкції причин та перебігу експансії Казимира III на руські землі, зосередившись на її об'єктивніших чинниках.

З польської сторони помітний слід в питанні залишила низка дослідників з Галичини кінця XIX – початку XX століть, зокрема Владислав Абрагам (Władysław Abraham) та Антоній Прохаска (Antoni Prochaska), чії роботи (Abraham, 1907; Prochaska, 1892) здійснили значний вплив на візію цієї проблеми як успадкування Казимиром спадщини по замученому за католицьку віру руського князя Юрія II Болеслава (†1340) з роду Мазовецьких П'ястів. Такий же погляд спостерігатиметься і пізніших роботах Станіслава Закшевського (Stanisław Zakrzewski) і Генрика Пашкевіча (Henryk Paszkiewicz), присвячених питанню руської політики Казимира (Zakrzewski, 1922; Paszkiewicz, 1925). Все ж, попри досі присутню популярність такої думки і в сучасній польській історіографії, останніми десятиліттями вже простежуються і прояви її різкої критики, як от в праці Станіслава Щура (Stanisław Szczur, 1955–2010) про успадкування Анжуйським домом польського трону (Szczur, 2009). З менш масштабних, але не менш вагомих робіт польських істориків можна відзначити також статті про менш помітні прояви експансії Казимира, наприклад, Францішка Сікори (Franciszek Sikora) (Sikora, 1996), Томаша Новаковського (Tomasz Nowakowski) (Новаковський, 2010) та Яна Тенговського (Jan Tęgowski) (Тенговський, 2010).

З української ж сторони специфіка була дещо інша. Вагоме і добре аргументоване спростування цих поглядів, хоч і з певним креном у протилежні крайнощі, можна виводити від Михайла Грушевського в третьому томі його «Історії України-Руси» (Грушевський, 1905), де розглянуто детально політичні та воєнні перипетії боротьби за галицько-волинську спадщину (1340–1392 рр.). Проте, небаченої доти уваги тема спроб завоювання Русі Казимиром III набула саме в сучасній українській історіографії. Не в останню чергу завдяки зусиллям Леонтія Войтовича, котрий присвятив цьому декілька робіт про участь як різних сторін у війні за галицько-волинську спадщину загалом (Войтович, 2010), так і Казимира III зокрема (Войтович 2011b; Войтович 2017; Войтович 2021–2022). Серед вагомих праць з

теми не можна не згадати про доробок Станіслава Келембета, присвяченого таким досі проблемним питанням, як династичні права на Русь Любарта Гедиміновича (Liubartas) (†1383) (Келембет, 2019) та найгірше відображеному в джерелах першому десятиліттю війн за неї протягом 1340–1351 рр. (Келембет, 2020), Юрія Зазуляка про специфіку трансформації галицького боярства у коронну шляхту (Зазуляк, 2004) та Іллі Паршина про зовнішню політику Юрія-Болеслава (Паршин, 2014) і особу боярина Дмитра Дядька (†до 1349) (Паршин, 2025). Окремо потрібно відзначити важливі джерелознавчі роботи Олега Купчинського (Купчинський, 1997; Купчинський, 2004) та І. Паршина (Паршин, 2018).

Перш за все, неможливо говорити про мотиви, причини та характер залученості Казимира III у боротьбі за галицько-волинську спадщину без охарактеризування правління її попереднього володаря – Юрія II. Його прихід до влади став можливим, коли в 1323 р. загинули його дядьки, а саме сини короля Юрія I Львовича (†1308/1315) руські князі Андрій Володимирський (†1323) та Лев II Галицький¹ (†1323), на яких обірвалася чоловіча лінія династії Романовичів. Оскільки вони не залишили по собі спадкоємців по чоловічій лінії, то криза престолонаслідування згодом була вирішена в проміжку між 1323–1325 рр. в ході складних переговорів між угорською, польською і мазовецькою сторонами, які претендували на Руське королівство, з одного боку, та Литвою – з іншого, за участі хана Узбека (бл. 1283–1341) і згодою місцевого боярства на руський престол зійшов мазовецький княжич Болеслав, син черського князя Тройдена (Trojden) (1284/86–1341) і Марії Юрійівни (†1341), сестри князя Андрія Юрійовича та його найближчої спадкоємиці (Войтович, 2011а, с. 215). Інші претенденти – Владислав (Władysław) (1303/05–1351/52) та Болеслав (Bolesław) (1303/06–1327/29) від Польщі², сини покійного добжинсько-

¹ Стараннями одного з найавторитетніших дослідників генеалогії княжих родів Рюриковичів та Гедиміновичів Леонтія Войтовича в сучасній українській історіографії поширилася думка про те, що Андрій був старшим в роді та утримував володимирський стіл, тоді як Лев – лудський, базуючись на значно пізніших свідченнях в литовсько-руських літописах про завоюницькі походи великого князя литовського Гедиміна (Gediminas) (†1341) на Київщину ще у 1320-х рр. (див.: Войтович, 2010, с. 58). Однак, публікація Я. Тенговським унікального наразі підтвердження Юрієм-Болеславом Ходору Головачу села Заболотці (нині – в складі смт Нижанковичі) в Перемиській волості, яке, за словами самого ж князя, йому надав «вуйко мій князь Лев [Юрійович – Е.М.]» (*avunculus meus dux Leo*) (цит. за Тенговським, 2010, с. 53), наводить на думки про автентичність трьох недатованих грамот від «князя Льва»: надання Петрові Сурмі села Боляновичі (ZDM-2, 1969, s. 45), продаж якомусь Іоанну війтівства на німецькому праві в Перемишлі (Купчинський, 2004, с. 139–145) і надання якомусь Кміту сіл Ритаровичі (нині – Верхівці) та Рогізно (ZDM-2, 1969, s. 46). Всі ці нанесені пункти належали до Перемиської волості (згодом повіту), і до того ж сам формуляр грамот не нагадує типові фальсифікати, приписувані князю Льву Даниловичу (†бл. 1301). Це змушує замислитися чи не належать вони Львові Юрійовичу, котрий міг надавати їх як удільний галицький князь за умови, що старшим в роді князем був його брат Андрій, посідач володимирського уділу.

² В польській історіографії довгий час вважалося, що Юрію Болеславу допоміг сісти на руський престол саме польський король Владислав I Локетек (Władysław Łokietek, 1260/61–1333), збройно підтримавши його і забезпечивши цим надалі приязні відносини (Prochaska, 1892, s. 6; Paszkiewicz, 1925, s. 23–24), хоч були й протилежні зауваження (Abraham, 1907, s. 193). Все ж, на нашу думку, обґрунтованішою є версія Я. Тенговського. Згідно з нею, король Вла-

го князя Земовита (Siemowit) (бл. 1265–1312) і руської княжни Анастасії Львівни (†бл. 1335), тітки Юрійовичів, а також Любарт від Литви, один з молодших синів Гедиміна і ймовірний зять Андрія Юрійовича³ не змогли досягти свого.

Про часи правління Юрія Болеслава Тройденовича в 1323/25–1340 рр. збереглося небагато оригінальних джерел, а більшість свідчень про його внутрішню політику взагалі з'явилася вже по його наглій смерті в 1340 р. з уст короля Казимира III та іноземних хроністів, які намагалися описати причину крупної польсько-русько-ординської війни 1340–41 рр., розпочатої польським монархом одразу ж після неї. Сукупний образ їхнього пояснення загибелі Юрія Болеслава складається так: він був отруєний своїми ж боярами за сприяння іноземцям та насадження католицької віри (Грушевський, 1905, с. 534–535). На додачу до цього також наводять два листи 16 червня 1327 р. папи Іоанна XXII (1249–1334) як до польського короля Владислава I з переказом чуток, що «руський князь Болеслав, правнук твій, котрий відділений обрядом, наслідуючим грецькому, від ... римської материнської церкви, ... замислюється над поверненням до єдності з цією церквою», і проханням сприяти цьому, так і до самого Тройденовича з палким закликком здійснити цей задум (VMPL, 1860, р. 299).

Невелика кількість прижиттєвих джерел не дають підстав ствердно вважати, що саме це він провадив. У релігійному житті своїх володінь князь мало що змінив. Ба більше, сходження на престол позначилося прийняттям православного обряду та зміною імені з Болеслава на Юрій, тобто на ім'я діда по матері, спорідненість з яким давала йому права на княжіння в Галицько-Волинській Русі. Цей же зв'язок він активно артикулював і на міжнародній арені⁴. А попри згадані вище чутки про повернення до Римської церкви, папа Бенедикт XII (бл. 1280–1342) у 1341 р. характеризував його лише як «народженого від правовірних батьків» (*de fidelibus procreatum parentibus*) (VMPL, 1860, р. 434), тобто католиками він називав лише його батьків, а не його самого. В релігійній же політиці він діяв у дусі своїх попередників Романовичів, намагаючись домогтися в 1330-х рр. визнання Константинопольським патріархатом митрополичого достоїнства галицького єпископа Феодора, і таким чином утвердити як стале явище митрополію Малої Русі у складі підвладних йому єпархій Галича, Перемишля, Холма, Володимира, Луцька і Турова (Скочиляс, 2011, с. 265).

дислав підтримав претензії рідних племінників, неповнолітніх Владислава і Болеслава Добжинських, над якими мав опіку та вплив, а не мазовецьких претендентів, фактично незалежних від Локетка і прихильних до його тодішнього головного ворога – Тевтонського ордену (Тенговський, 2010, с. 52).

³ Наразі існує 7 (!) версій з ким Любарт Гедимінович мав перший шлюб, який давав йому право претендувати на спадщину Романовичів. Найімовірнішою з них можна вважати одруження з донькою князя Андрія, що дало йому відносно легко закріпитися на Волині в 1340 р. Детальніше огляд всіх версій та джерел до них див.: Келембет, 2019, с. 150–165.

⁴ Наприклад, «наші предки ... король Данило або наш прапрадід Лев, чи наш найдорожчий дід Юрій» (*n[ost]ri p[ro]genitores ... rex Daniel seu Leo n[ost]e[r] atavus, aut Georgius n[ost]e[r] avus karissim[us]*) (Купчинський, 2004, с. 169–170), «з дару Божого вроджений князь і володар Русі» (*ex dono Die natus dux et d[omi]n[u]s Rus[s]i[a]e*) (Купчинський, 2004, с. 178–179), «Божою ласкою вроджений князь всієї Малої Русі» (*Dei gr[at]i[a] natus dux totius Russi[a]e Minoris*) (Купчинський, 2004, с. 185–186).

В грамотах Юрія Болеслава серед свідків згадані, інколи неодноразово, чимало місцевих вельмож (галицький єпископ Феодор (Chodor), Дмитро Дядько⁵, Юрій Лисий, Олександр Молдаєвич) та вищих сановників (судді двору Васько Кудинівич і Ходько син Яромира, а також воєводи белзький Михайло Єлизарович, перемиський Грицько Коссачович, львівський Борис Кракула і луцький Ходор Отек) (Купчинський, 2004, с. 178–179, с. 185–187), на яких князь вочевидь опирався. Тож, напевно чи можна екстраполювати «свавільне» галицьке боярство зразка другої половини XII – першої половини XIII ст. на XIV ст. як консолідований чинник, що усунув неугодного князя (Pasziewicz, 1925, s. 43–45). Більш слушною є думка про розкол еліт. На думку Я. Тенговського, змову та вбивство князя організували бояри Володимирської землі, з огляду на непропорційну представленість в оточенні Юрія Болеслава галицьких бояр, а не володимирських (Тенговський, 2010, с. 50). На думку Л. Войтовича, саме галицькі бояри, на кшталт Вовчка з Дроговижа, братів Ходька, Петра і Осташка Корчаків та ін., змовилися з польським та угорським монархами для усунення князя (Войтович, 2011b, с. 36). Хай там як, брак джерел не дає можливості конкретизувати як виглядав цей розкол.

Що ж до засилля чужинців, то все, що є про це, – один документ 1339 р. про надання Барткові із Сандомира спадкового вйтивства в Сяноці та загальні описи погромів католиків після загибелі Юрія Болеслава з уст католицьких же хроністів. Унікальність цієї грамоти в тому, що, попри помітну присутність іноземців у руських містах ще із середини XIII ст., це один з небагатьох достовірних прикладів свідомого використання галицько-волинськими князями колонізаційних практик, кілька століть як поширених у середньовічній Центральній Європі. Проте, на основі згадок в ній німців, поляків, угорців та русинів непереконливою є спроба робити висновки про поліетнічність не тільки Сянока, а й тутешніх земель уже тоді (Pasziewicz, 1925, s. 255), адже згадані вони радше як потенційні юридичні категорії, котрі, попри своє звичаєве право, мусять коритися юрисдикції вйта та магдебурзького права (Купчинський, 2004, с. 190–194). З іншого ж боку, різношерстість населення в умовах колонізаційних процесів небагатьох могла здивувати в ті часи. В інших регіонах Центрально-Східної Європи можна знайти чимало прикладів заохочення заселення різної людності, на кшталт «німців, данів, слов'ян або людей будь-якого народу та будь-якого ремесла» (*Teutonicos, Danos, Sclavos uel cuiuscunque gentis et cuiuscunque artis homines*) (Quellen, 1912, S. 54). Все ж, майже всі сучасники стверджують, що мотив як убивства князя, так і погромів чужоземців був релігійно-ксенофобським (Грушевський, 1905, с. 534–535), який змовники могли вдало використати на свою користь.

В зовнішній політиці князя найкраще простежуються відносини з державою Тевтонського ордену в Пруссії. Певною мірою їх можна вважати успадкованими від своїх попередників. Наприклад, у зверненнях до Тевтонського ордену в 1325 р. і 1334 р. з бажанням дотримуватися приязних відносин так, як і його попередники Роман, Данило, Лев, Юрій і Андрій (Купчинський, 2004, с. 169–170, с. 178–179). Грамота 1327 р. взагалі ледь не дослівно продублювала звернення 1316 р. своїх

⁵ Про різночитання його прізвища див. Паршин, 2025, с. 87–89.

дядьків Андрія та Льва Юрійовичів через схожі обставини (див. Паршин, 2015, с. 5–6). Однак, важливішими для розуміння подальших подій стали відносини із західними сусідами – Польським та Угорським королівствами. Тут поляризація поглядів між польськими та українськими істориками є найбільш кристалізована: від цілковито мирного співіснування (пор. Prochaska, 1892, s. 10–13; Abraham, 1904, s. 205–221; Zakrzewski, 1922, s. 25–28; Paszkiewicz, 1925, s. 40–41) до значного числа конфліктів та загальної напруги у відносинах (пор. Грушевський, 1905, с. 131–132; Кордуба, 1940; Войтович, 2017, с. 101–102; Войтович, 2021–2022, с. 157–159; Паршин, 2018, с. 159–160). Ключові проблеми тут можна виділити дві: русько-татарські напади на Польщу та Угорщину 1332 р. (Паршин, 2018, с. 159–160), 1337 і 1340⁶ рр. та узгодженої передачі влади від Юрія Болеслава до польського короля Казимира III.

Щодо останньої, то постала вона з-під пера низки польських істориків початку ХХ ст., які намагалися пояснити причини та обґрунтованість нападу Казимира III на руські землі від 1340 р. Сприяло її появі публікація А. Прохаски тексту угоди 1350 р. про спадкування між угорським королем Людовиком I Анжуйським (I. Lajos; 1326–1382) та Казимиром III, в якій підтверджувалося погоджене ще за життя його батька, Карла I Роберта (Károly Róbert) (1288–1342), пожиттєве відступлення польському королю прав на Русь. В разі відсутності в нього спадкоємців по чоловічій лінії, то успадкувати Польське та Руське королівства має Людовик. Якщо такі з'являться, то Казимир і його наступники мають поступитися Руссю за викуп (Prochaska, 1892, s. 30–33). Іншим важливим елементом стало повідомлення Будаїської хроніки, що влітку 1338 р. «Лотка, князь русинів прибув до Вишеграда, з добірною групою військових людей своїх до короля Угорщини Карла, обіцяючи посилення всілякої дружби» (*Lothka, Dux Ruthenorum venit in Vysegrad, cum electo populo militum suorum, ad Regem Karolum Hungarie, promittensei omnis amicitie incrementum*) (Chronicon Budense, 1838, p. 254). І наостанок – присутність Казимира III в приблизно той же час у Вишеграді (Szczur, 2009, s. 78–79). Спроби пов'язати ці факти воєдино спричинила виведення русько-польської угоди між Юрієм Болеславом і Казимиром про успадкування, аналогічної та одночасної з реальною польсько-угорською. Одним із перших так зробив В. Абрагам, саме цим обґрунтовуючи права польського короля на руську спадщину (Abraham, 1904, s. 215). Як зазначав С. Щур, «для польської історіографії початку ХХ століття це було дуже важливо... Такий погляд виникав хіба лише із загального бачення вітчизняної історії. Не вміщалася в ньому безправна польська агресія на сусіда, адже це наш край віддавна був жертвою чужинських нападів.» (Szczur, 2009, s. 74–75).

⁶ Про події 1337 р. (20-денна облога Любліна татарами і русинами) оповідають лише Сьєнтокшиські аннали, які, за справедливими зауваженнями Г. Пашкевича, схильні оповідати купу реальних подій під хибною хронологією (Paszkiewicz, 1925, s. 36). Щодо зимової кампанії 1340 р., то плутанина тут виникла під впливом видання 1924 р. хроніки Йоганна Вітодуранського, в котрій вказали події крупного русько-татарського походу 1341 р. на Польське королівство під 1340 р. Співставлення інших джерел про події зими 1341 р. із описом Йоганна не залишає сумнівів про синхронність обох подій (пор. Paszkiewicz, 1925, s. 37; Келембет, 2020, с. 82–84).

Та все ж, ця гіпотеза має вкрай крихкий фундамент. По-перше, саме ім'я Lothka ніяк не схоже ні на Юрія, ні навіть на Болька, як припускав В. Абрагам Abraham, 1904, s. 206), а за ним просто повторювали (Zakrzewski, 1922, s. 27; Paszkiewicz, 1925, s. 40–41). Більш слушна тут інтерпретація М. Кордуби імені Lothka як Włodko. З цього він виводив версію про те, що ним був старий претендент на спадщину Юрійовичів Владислав Земовитович, який пробував шукати визнання в угорській столиці (Кордуба, 1940). Однак проти конкретно такої ідентифікації є вагомий контраргумент – відсутність навіть натяку на претензії в своїй титулатурі, котра виглядала і в другій половині 1330-х рр. зокрема, і в інші роки загалом лише як «князь Добжинський і Ленчицький» (*Dux Dobriensi et Lanciensi*) (пор. CDP, 1848, р. 254–259). По-друге, сама Будаїська хроніка писалася вкінці XV ст., хоч і з автентичних джерел, але вона містить чимало унікальної інформації, як от про князя Лотку, котру не перевірити деінде, а також деякі факти з часів правління Карла Роберта свідомо прикрашалися для більшого прославлення цього монарха. С. Щур наводив декілька переконливих прикладів цього (див. Szczur, 2009, s. 72–73). Це змушує замислитися чи не було це звичайне посольство на чолі з якимсь боярином Юрія Болеслава, очільника якого хроніст для більшої статусності свого короля видав за князя?

Загалом, така версія легітимності претензій має дуже мало підстав. Втім, це не завадило Казимиру в момент смерті Юрія Болеслава 07 квітня 1340 р. (МРН-2, 1888, s. 880) першим відреагувати і виступити з невеликим числом війська на свято Пасхи, 16 квітня, в похід на один з центрів його володінь – Львів (Liwow). За оповіддю «Анналів Траски», там він захопив багату здобич, включно з коронаційними регаліями, спалив замок та вивів звідти латинських християн і поспіхом повернувся (МРН-1, 1872, s. 860). Окрім Львівського замку, археологічні дані дають підстави говорити ще і про знищення Сяноцького на Білій Горі (Kotowicz, Skowroński, 2020, р. 55–56). Цей похід загалом можна розцінювати і як звичайний грабіжницький набіг, і як спосіб силою означити свої претензії на галицько-волинську спадщину, і як засіб розчищення укріплень при повторній спробі підкорення. Про його швидкоплинність можна судити з дати й місця першої ж грамоти, виданої опісля, – 15 травня 1340 р. в Кракові (KDM, 1887, р. 37–39).

Аннали Траски згадують про ще один похід Русь, який відбувся на свято Іоанна Хрестителя (24 червня), в ході якого король ще понищив низку замків. І хоч там оповідається, що об'єднане польсько-мазовецьке військо зустрілося із «40 тисячами татар і стільки ж або й більше русинів» і розбило їх без втрат звучить фантастично (МРН-1, 1872, р. 860–861), пробіл в королівському ітінерарії між 11 червня в Кракові та 21 липня там же (Paszkiewicz, 1925, s. 54) робить можливим проведення ще одного такого рейду. Опісля чого, місцева знать з оточення Юрія Болеслава почала заходи у відповідь, а саме зверненням до свого формального верховного сюзерена – хана Золотої Орди. Так, за словами хроніста Яна з Чарнкова: «... якийсь нечестивий боярин Дядько (Datko), що утримував замок Перемишля (Przemisl), разом з Даніелем з Острова (Daniel de Ostrow)⁷, без відома іншої руської

⁷ В сучасній українській історіографії ця особа переважно трактується як князь Данило Острозький (Войтович, 2011b, с. 35).

знаті повідомили імператора татар, що король Казимир на Русь напав та зайняв її, перешкоджає виплаті данини, яку русини здавна платити татарам. У відповідь на їхнє послання імператор татар послав на Русь величезне військо з наказом спільно з русинами напасти й безжалісно спустошити Польщу.» (МРН-1, 1872, р. 621–622). З огляду на те, що польському королю була гостро потрібна воєнна підтримка, то він звернувся до Папи Римського з проханням оголосити хрестовий похід проти Орди (Келембет, 2020, с. 80–81), а також, найімовірніше, саме на цей період другої половини 1340 р. припадає укладення раніше згаданої династичної угоди між Казимиром і Карлом Робертом (Szczer, 2009, 84–86), яка забезпечила реальну та регулярну військову допомогу в справі Казимирових східних завоювань.

Татарсько-руський похід відбувся вже в лютому–березні 1341 р. Та все ж, попри відсутність суттєвої зовнішньої підтримки, він зумів відбитися власними силами на своїй території. В оповіданні Яна з Чарнкова це виглядало так: «Коли вони наближалися до Вісли, король Казимир зі своїм військом перегородив їм шлях, сильно укріпився і не дав перейти річку ... Татари при поверненні намагалися взяти Люблінський замок, який тоді був побудований тільки з дерева, але його гарнізон захищався з усіх сил і змусив їх зняти облогу.» (МРН-1, 1872, р. 622). В оповіданні Йоганна Вітодуранського: «Вони [ординці], між іншим, обложили одне велике місто, краківському королю належне. Побачивши це, названий король зібрав військо і, прийшовши туди, зняв облогу зі своїми шістьма тисячами лицарів та містян [замок] мужньо захистив. Багатьом язичницьким королям й іншим людям знатного роду, які могли заплатити за себе викуп, він дозволив піти» (цит. за: Паршин, 2018, с. 65). В оповіданні Франтішка Празького: «Року Божого 1341 татари (у величезній кількості і силі) до Польщі увірвалися (й дуже її понижили. Покарати, таким чином, причина їхньої навали була ... Татари же перебуваючі повернули відплату. Звідси король Польщі Казимир, через обережність нашестя їхнього великого і у безпосередній близькості до жаху незбагненного, у королів (та князів) Угорщини і Богемії й в інших мужів достойних допомоги вимагав, стверджуючи, що сам могутності та чисельності їх опиратися не може, і через усе своє королівство проходячи не затримуючись, [рушив] до інших земель християнських.» (цит. за: Паршин, 2018, с. 189–190).

В підсумку, жодна із сторін не досягла свого: для Казимира політичні здобутки кампанії 1340 р. були втрачені, а руське боярство на чолі з Дмитром Дядьком не змогло завдати йому важкої поразки. Тож, їм довелося почати перемовини. Їхній результат відомі з папської булли 29 червня 1341 р.: «... ретельно розглянувши все вищезазначене та інші, що могли з цього впливати, і що згаданий Староста (Capitaneus) і народ дослухаються до наказів і доброї волі згаданого Короля, згаданий Король і Староста і народ взаємно уклали певні конвенції та угоди з певними послугами та підпорядкуванням згаданому королю. Серед цих конвенцій та угод вищезгаданий Король, склавши присягу, пообіцяв захищати вищезгаданого Старосту та народ в усьому та зберігати їх у їхніх обрядах, правах та звичаях.» (VMPL, 1860, р. 434). В свою чергу, про мир вказує і сам староста Дмитро Дядько у власному зверненні 1341 р. до торунських купців із сповіщенням про завершення бойових дій. От тільки там ця угода розуміється інакше: «ми усунули суперечку,

посягну з намови диявола, між королем польським Казимиром і нами, й натхнені животворним духом, подолавши спокусника роду людського, уклали союз згоди» (Купчинський, 2004, с. 199–200). Тобто, тут мова йде неначе про прикре непорозуміння, яке вдалося владнати та відновити довоєнний *status quo*. Хай навіть якщо польський король не видавав бажане за дійсне і Дмитро формально визнав його сюзеренітет над собою, то не більше, ніж формальністю це й залишалося. Зрештою, вищезгадана була була видана папою з метою послаблення для Казимира клятви дотримуватися цих домовленостей, тобто він сам був ними незадоволений.

Протягом цієї війни на галицько-волинський престол сходять найближчий серед претендентів, тесть одного з Юрійовичів, Любарт Гедимінович. Про його правління відомо навіть менше, ніж про попередника, але можна точно сказати, що його опорою стала Волинь, тоді як в Галичині він визнавав існуючу політичну ситуацію і становище Дмитра Дядька в обмін на визнання його формального володарювання. Про це визнання свідчить напис на дзвоні Святоюрської церкви у Львові: «Въ лѣт(о). 6849 [1341/1342 – *Е.М.*] сольянь быс(ть) колок(о)лъ сїи с(ва) тому Юрью при князи Дмитрії игуменомъ Свъфимьсьмъ» (цит. за: Келембет, 2020, с. 86). Про те, що цей князь Дмитрій – це Любарт, нема сумнівів, адже під обома іменами він згадується в грамоті візантійського імператора Іоанна VI Кантакузина (Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός; 1295–1383) як король володимирський⁸ Деметрій-Лумпорт (ῥῆς Βολοδιμῆρου ... Δημήτριου Λούμपोर्टε) (АРС, 1860, р. 265).

Не маючи змоги швидко змінити ситуацію, а також отримавши всередині 1340-х рр. чергове загострення ситуації з чеським королем Яном I Люксембурзьким (1296–1346) щодо невирішеності чийї короні, чеській чи польській, належать князівства сілезьких П'ястів, руська справа була відкладена на неозначений час. І як тільки цей конфлікт був погашений в 1348 р. і весною 1349 р. померла перша дружина Дмитра-Любарта, шлюб з якою обґрунтовував його права на спадщину Романовичів, Казимир зміг цією ситуацією оперативного скористатися (Келембет, 2019, с. 167). Уже восени 1349 р. він починає масштабний похід на Русь, вибивши тамтешнього князя, за словами Краківської кафедральної хроніки, зі всієї Галицької землі та більшої частини Володимирської. Втримати він зміг лише Луцьк з волостю довкола нього (МРН-1, 1872, р. 629). Хоча в ході кампанії 1350–1351 рр. за допомогою братів та племінників серед решти литовських князів Любарт зміг повернути Володимир, Холм і Белз, від тоді Галичину все ж надійно утримуватиме за собою Казимир аж до своєї смерті в 1370 р.

Попри загальне розуміння експансії як військово-політичного розширення, це поняття має в собі чимало інших аспектів. І хоч у цьому випадку не обійтися без огляду воєнних дій, адже війна за галицько-волинську спадщину тривала

⁸ Не зважаючи на усталений стереотип розуміння Галицько-Волинського князівства, в якому Галицька земля стояла вище за Володимирську, дійсно актуальний для XIII ст., в XIV ст. є більші підстави стверджувати зворотнє. Королем/князем всієї Русі та удільним князем володимирським себе титулювали Юрій Львович та Андрій Юрійович, а Юрій Болеслав, попри опору на галицьких бояр, все одно княжив у дядьковій столиці – Володимирі. Таким чином, можна припускати, що в той час саме цей город виконував роль *de facto* великокняжого столу для обох земель, навіть за правління Дмитра-Любарта.

ще 3–4 десятиліття, все ж зосередимося на тому як Казимир III реалізовував її в менш помітних проявах, на кшталт торгівлі та освоєння земель. Перш за все, варто зробити огляд яке бачення було в самого короля на нові підвладні терени. Якщо Юрій II Тройденевич позиціонував свою владу як кровного родича згаслої династії, і навіть робив обережні кроки перейняти їхній королівський титул, наприклад, «князь і дідич королівства Русі» (*dux et heres Regni Russi[a]e*) (Купчинський, 2004, с. 190–193), то Казимир цією додатковою короною нехтує. Траплялися випадки, коли він це акцентував⁹, але вони дуже рідкісні. Найпоширеніший його титул з «руською часткою» – це «король польський, а також землі краківської, сандомирської, сєрадзької, ленчицької, куявської, поморської та руської пан і дідич» (*rex Polonie necnon terrarum Cracovie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuiavie, Pomoranie Russieque dominus et heres*) (цит. за Paszkiewicz, 1925, s. 149). Іншим показовим прикладом як Казимир бачив суб'єктність підвладних йому нових земель стала історія з руською канцелярією. Її існування тривало неповний 1356-ий рік, і було вмотивоване недієздатністю королівської канцелярії через похилий вік тодішнього канцлера. Як тільки руський канцлер Ян Сухивільк став краківським, то потреба її утримувати відпала (Новаковський, 2010, с. 15–16). Як слушно зазначав Освальд Бальцер (Oswald Balzer), Казимир розглядав силою набуту ним руську спадщину як удільну землю Юрія Тройденевича, за походженням мазовецького П'яста¹⁰ (Balzer, 1897, s. 142). Це помітно і по переліку земель у вищезгаданій титулатурі, який відповідає порядковості включення королями Владиславом I і Казимиром III у склад Корони Польської удільних князівств інших П'ястів.

Одним з ключових питань, які забезпечували втримання цього регіону, була лояльність боярства. Наскільки можна судити зі збережених джерел, Казимир схилявся до визнання тих майнових порядків, які існували тут раніше. І навіть невелика кількість підтвердних чи дарчих грамот не показник, адже досі більшу силу підтвердження майна чи шляхетства мали усні підтвердження свідків. Є приклад 1352 р., коли для визначення меж пана Кузьми Сурмича в Радохінському лісі, королівський генеральний руський староста Отто Пілецький виїхав із «землянами руськими і ласькими обопільно Перемиської волості і старцями»¹¹ (*zemliany ruskiemi y laczkiem obapolnemi Przemyckiey wolosty y starczy*) (Купчинський, 1997, с. 342). Або коли в тому ж році була суперечка при розмежуванні сіл Гнатковичів перемиського єпископа Кирила Волошина і Оріхівців дідича Осташка Потрутовича, то обидві сторони виставляли як свідків «старцѣ добрыи люди» (Купчинський, 1997, с. 343).

⁹ «Король Польщі, а також Русі» (*rex Polonie ac Russie*) (ZDM-2, 1969, s. 111) в латинському варіанті, або ж «король Казимир землі Ляської та Малоруської» (*κράλην Καζήμενον τῆς γῆς τῆς Λαχίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ρωσίας*) (APC, 1860, p. 577) в грецькому.

¹⁰ Можливо в цьому й полягала така гострота реакції оточення Юрія II на дії Казимира III весною-влітку 1340 р. З їхньої точки зору Тройденевич правив як представник Романовичів «по кужелю», а тому претензії польського короля на «п'ястівський уділ» могли виглядати для них хіба як нахабство.

¹¹ Старці як соціальна верства рідко згадуються в джерелах княжої доби. Детальніше про них див.: Мателешко, 2007, с. 6–9.

Проте, король прагнув створити тут наближене до себе оточення вельмож. Таких фігур серед русинів можна знайти поміж свідків тодішніх грамот – Ходько Бибельський (AGZ-1, 1872, s. 6; KDM, 1887, s. 146; AGZ-4, 1880, s. 5), Гліб Дворскович (AGZ-1, 1872, s. 6; KDM, 1887, s. 146), Ходько Лоевич (AGZ-3, 1878, s. 13), Друзд, Дмитро та Івашко Кадольфовичі (AGZ-4, 1880, s. 5), Ходько Матутейович (KDM, 1887, s. 137) і т.д.¹². Ще одним методом впливу на бояр можна вважати як підтвердження їхніх володінь від руських князів, так і власні надання від Казимира. І якщо в королівських даровизнах очікувано побачити прописані воєнні обов'язки, то в підтвердженнях вони вже з'являються як нове доповнення. За своїм виглядом вони всі схожі, адже підтверджується все, чим вони володіли з княжих часів, але вкінці практично завжди зустрічається формулювання на кшталт: «За що ... зобов'язані служити нам і нашим наступникам у кожному загальному поході з одним списом на доброму коні та шістьма лучниками (*cum una hasta in bono equo et sex sagittar(iis)*)» (ZDM-2, 1969, s. 109). Різнилося як і скількох дідичі повинні були виставити у похід, але суть лишалася незмінною – серед бояр поширювалося службове землеволодіння і зростав рівень феодалізації відносин між ними і монархом. Привілейований клас землевласників, який витворився в Галицькій Русі внаслідок подальшої королівської політики надань протягом другої половини XIV – першої половини XV ст., не був соціально однорідним, а творив своєрідну мозаїку осіб, родин та окремих груп, які різнилися статусом, обсягом привілеїв, етнічним походженням та часто специфічним саме для цих груп колом обов'язків і повинностей (Зазуляк, 2006, с. 187).

Чималу зацікавленість Казимир III проявляв до розвитку міст як осередків торгівлі. Певну увагу він приділяв Сяноку, коли в 1366 р. надав йому магдебурзьке право (хоч текст грамоти складений так, наче первинної локації 1339 р. не було) (AGZ-2, 1872, s. 34–35), а також коли в 1368 р. дозволив проводити щорічний тижневий ярмарок від п'ятниці перед Зеленими святами зі звільненням від мит в'їжджаючих туди купців (AGZ-2, 1872, s. 39–40). Та все ж, найбільший інтерес король проявляв до Львова, особливо до його неруських громад. Надання місту магдебурзького права, поширеного на всіх міщан, в 1356 р. дозволило львівським німцям зайняти головуючу роль у внутрішньому житті міста (AGZ-2, 1872, s. 14–17). А заохочені Казимиром III міграції євреїв до Польського королівства, куди ті тікали з європейських країн, охоплених погромами часів «чорної смерті» середини XIV ст., збільшило їхню чисельність і у Львові. При чому настільки, що король видав для них в 1367 р. окремий статут, котрий мав урегульовувати потенційні конфлікти між ними та його християнськими підданими на ґрунті лихварства, ксенофобії та протиріч звичаєвого права різних груп (Карпаль, 2000, с. 381–383). Їхні діаспорні зв'язки із співвітчизниками з довколишніх країн мали забезпечити активність міжнародної торгівлі, а зайняття Галицької Русі ще й пролило світло і на плани короля взяття під контроль торгових шляхів в регіоні.

¹² Характерна риса: серед руських шляхтичів, що чий імена й прізвища фігурують в грамотах Казимира, нема жодного з раніше переліченого оточення Юрія-Болеслава. Це свідчить лише про те, що король свідомо формував тутешні еліти заново, тобто маємо ще один аргумент про відсутність будь-якої угоди між руським і польським монархами про успадкування.

Для цього періоду найпривабливішою для тодішніх східноєвропейських правителів на північ від Карпат була торгівля з купецтвом м. Торунь, котрий був воротами до торгової мережі Ганзи та балтійського ринку. Особливий інтерес ще серед руських володарів в цьому відкрито проявляв Андрій Юрійович, а також бажання Юрія II Тройденовича підтримувати приязні відносини з Орденom можна частково пояснити і цим. Навіть, за врядування Дмитра Дядька, він одразу ж в 1341 р. повідомив торунців про замирення з Казимиром III і закликав їх приїжджати до Львова як за попередніх князів та гарантував їм права й безпеку перебування (Купчинський, 2004, с. 199–200). Зі збережених документів середини XIV ст. зі списками мит стає зрозуміло як пролягали торгові маршрути з Торуня на Русь. Загалом, йшло 2 дороги: одна – через незалежну тоді Мазовію, підвладний польському королю Люблін до Холма, Городла і Володимира, інша – через Мазовію і підвладний королю Сандомир на Крешів, Любачів, Городок і Львів (HUB, 1882–1886, р. 312–313), звідки через Поділля та володіння Золотої Орди далі простягалися шляхи до чорноморських портів (*Via Tatarica*) (див. Хромов, 2019, с. 66), а згодом – через Молдовію (*Via Valahica*). Ця ситуація стала змінюватися за активного втручання Казимира III. Він не тільки намагався створювати сприятливі умови ганзейським купцям на власне польських землях, але й в ході боротьби за Русь в 1349 р. всіляко старався їх заохотити надалі їздити в контрольований ним певний час Володимир (HUB, 1882–1886, р. 77), тобто далі користуватися тутешньою торговою мережею. А з 1350-х рр. він взагалі організував ще один шлях з Торуня суто своїми володіннями: через Бресць Куявський, Ленчицу, Радом і Сандомир до контрольованих ним руських Ярослава, Перемишля і Львова (HUB, 1882–1886, р. 313–314).

І, врешті-решт, найбільш показовим і найменш оціненим істориками проявом експансивності стала активна колонізаційна політика в захопленій Галицькій Русі. Екстенсивне освоєння територій тут почалося всього через кілька років по закріпленню, і зосереджувалося в основному вздовж західного приграниччя Русі. Як і в інших тогочасних країнах, локація поселення часто відбувалася на необжитих територіях, а інколи це деталізувалося. Так, в 1361 р. Казимир дозволив братам Петру і Павлу Балям закласти села на місці пусток (*deserta*) Збоїська (*Boyscza*), Вислок (*Wysloczke*, нині – Вислок Великий) і Радошиці (*Radoczicze*), а в 1366 р. надав Фальку з Коросна ліс Близне (*silvam nostram dictam Blyzne*) для закладення там однойменного села. Якщо по мірі поширення магдебурзького права в більшій частині українських земель XIV–XVII ст. цю систему устрою поселення можна умовно називати німецькою, то в цьому випадку більшість як локаторів, так і колоністів якраз є німцями: в 1352 р. Дітмару, бюргеру із Сянока (*Dythmaro civi de Sanok*), дозволяють закласти с. Рівне (*Rowne*) (AGZ-4, 1880, s. 1); в 1366 р. Йоганну з Гензеліна (*Iohanni de Henselino*) закласти «місто Гогштадт, або польською Високе Місто» (*civitatem ... Hohstath, sed in Polonico Wyssokiemesto*; нині – Яслиська) (AGZ-4, 1880, s. 11), а наступного року в нього викупляє це місто Ганко Вейс, війт м. Дембовець (*Hanconi dicto Weys ... advocato in Dambowdydzal*) (AGZ-4, 1880, s. 13) і т.д. Загалом, маємо біля 12 збережених надань на 4 міста (Ряшів, Львів, Сянок, Яслиська) і 8 сіл, а також 2 *post factum* підтвердження (Коросно і Ланцут).

На жаль, даних з Русі недостатньо для якихось висновків, адже помітно те, що тут була лише периферія більшого процесу. Дослідження Ф. Сікори комплексу поселень довкола м. Ропчице демонструє, що Казимир здійснював осадництво за певною моделлю: створювалася низка нових сіл на німецькому праві шляхом заснування їх на місцях лісів та пусток, згодом засновувалося місто-осередок. Таким чином, це призводило до появи самодостатньої інфраструктури та місцевого ринку для розвитку міста та сіл (Sikora, 1996, s. 95). Тож, нами було вирішено спробувати накласти на карту майже всі відомі до пів сотні локацій нових міст та сіл в Малопольщі та Галицькій Русі протягом його правління в 1333–1370 рр. (KDM, 1887; AGZ-2, 1872; AGZ-4, 1880; ZDM-1, 1962, ZDM-2, 1969), і отримані результати дещо вражають (див. рис. 1).

Рис. 1. Мапа виконана на основі фрагменту карти «Polska za panowania Kazimierza Wielkiego (1333–1370)». Умовні позначення: точки – локовані села, квадрати – локовані міста. Цифрами позначені: 1 – Новий Сонч/Nowy Sącz (1340), 2 – Новий Тарг/Nowy Targ (1346), 3 – Пільзно/Piłzno (1354), 4 – Рясів (1354), 5 – Львів (1356), 6 – Дембіца/Dębica (1358), 7 – Беч/Biecz (повторно 1363), 8 – Сянок (повторно 1366), 9 – Ясло/Jasło (1366), 10 – Лянцорона/Lanckorona (1366), 11 – Коросно (до 1367), 12 – Ланцут/Lanicut (до 1367)

На перший погляд може здатися, що це безладдя хаотично локованих сіл. Однак, якщо на них накласти міста, то ситуація одразу починає ставати все більш впорядкованою. Помітно, що міста зводять або вже на готовій інфраструктурі, або створюють навкруги мережу сіл як до, так і після створення міста. Таким чином, утворюється самодостатня система, здатна власними силами в подальшому освоювати довколишню територію. Більш того, загальний розвиток і скорочення відстані між поселеннями ще й сприяє покращенню логістики та торгівлі. Вже на цій мапі можна уявно поєднати новолоковані міста та вийде 2 майбутніх крупних траси

XV–XVI ст.: Краків – Бохня – Тарнів – Пільзно – Дембіца – Ропчице – Ряшів – Ланцут – Ярослав – Перемишль – Львів і Новий Сонч – Беч – Ясло – Коросно – Сянок.

Варто відмітити, що на мапі не були позначені переведення сіл та міст із польського права на магдебурзьке, там присутні лише нові локації. Це не може не змусити поставити питання чому такий форсований темп освоєння територій східної Малопольщі та малопольсько-галицького пограниччя почався лише із середини 1340-х рр. Єдине пояснення, яке спадає на думку, – це вплив війни 1340–1341 рр. Там, на Сході, побачили нові можливості. Якщо досі Корона Польська була затиснута з усіх сторін ворогами і була приречена вести безперспективні війни за Помор'я і Сілезію, то тепер з'являлася нагода вийти із цього замкнутого кола за рахунок освоєння нових земель та доступу до нових ресурсів, набутих новими торговельними спроможностями. Як тільки Казимир зміг захопити та міцно утримувати галицькі землі, він почав наводити всі вищеописані зв'язки, котрі, вочевидь, і є причиною, що дозволила потім відносно легко відбити ці терени в 1387 р., після його смерті та короткого угорського врядування, і надалі продовжувати освоювати все східніші та східніші руські землі, міцніше їх поєднуючи з Польською державою.

Отже, експансія польського короля Казимира III на галицько-волинські землі після 1340 р. перевищувала рамки суто воєнно-політичного розширення, охоплюючи менш помітні, але такі стратегічно важливі аспекти, як торгівля, освоєння земель і колонізація. Помітним недоліком старої історіографії в розгляді цього питання є те, що на неї надто сильно впливав пошук у минулому легітимності прав власних націй на певні території у своєму сьогоденні, а критична нестача джерел з історії XIV ст. давала простір широкий варіативності версій. Тому, переважаюче зосередження на воєнно-політичних аспектах експансії навряд чи можна було тоді оминати. Та ж концентрація часто призводила до затягування у вир цієї дискусії, окрім самого Казимира III, ще і Юрія Болеслава Тройденівича, водночас мазовецько-польського княжича і руського князя. Для польських істориків він виступав провідником і обґрунтуванням експансії польських королів на Схід, для українських же – тим, хто завчасно розпізнав цю загрозу, але був своєчасно усунутий. Однак, як показує це дослідження, його правління мало ледь відчутний вплив на всі подальші події, окрім хіба приводу і перебігу війни в 1340–1341 рр.

Попри те, що захоплена ним в 1349 р. Галичина перебувала в невизначеному юридичному статусі, завойовник провадив тут цілком виважену та прагматичну політику. Це помітно по взаємодії як короля, так і його урядників-старост з місцевою знаттю, яких не тільки не усували масово зі своїх маєтностей, але й підтверджували їх, підкреслюючи цим хоч якусь легітимність з руськими князями і, водночас, нав'язуючи їм вигідні для себе нові умови відносин з монархом. Питання торгівлі вже ясніше проявило його інтереси в завоюванні Русі, особливо в його спробах перейняти контроль над налагодженими раніше міжнародними балтійсько-чорноморськими торговельними шляхами. Колонізаційна політика, при розгляді ширшого контексту осадництва в Польщі за правління Казимира III, дає можливість зробити висновок, що Галицьку Русь розглядали як своєрідне природ-

не продовження Малопольщі. Саме тому, при вивченні подібних середньовічних експансій недостатньо просто аналізувати воєнно-політичні дії. Опрацювання менш видимих, але в довготривалій перспективі вагомих процесів здатне надати об'єктивнішу картину конфліктних сторінок минулого, менш залежну від етичних схвалень чи осуджень дослідників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Войтович, Л. (2010). Польща, Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів. *Проблеми слов'янознавства*, 59, 52–66.

Войтович, Л. (2011a). Князь Юрій-Болеслав Тройденевич: ескіз портрета. *Княжа доба: історія і культура*, 5, 209–220.

Войтович, Л. (2011b). Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 46, 17–41.

Войтович, Л. (2017). Казимирівська легенда: подолання стереотипів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 19–20, 95–117.

Войтович, Л. (2021–2022). Ще раз про «Казимішовську легенду». *Княжа доба: історія і культура*, 15, 147–171.

Грушевський, М. (1905). *Історія України-Руси*, 3. Львів.

Зазуляк, Ю. (2006). Навколо полеміки про феодалізм в Галичині XIV–XV ст. *Ruthenica*, 5, 170–187.

Капраль, М. (упоряд.). (2000). *Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.)*. Львів.

Келембет, С. (2019). Любарт-Дмитро Гедимінович: Перший шлюб та династичні права на Галицько-Волинське князівство. *Ruthenica*, 15, 141–167.

Келембет, С. (2020). Фінал «Королівства Русі»: боротьба за галицько-волинські землі в 1340–1351 рр. *Ruthenica*, 16, 75–111.

Кордуба, М. (1940, 26 червня). Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави. *Краківські вісті*. <https://zbruc.eu/node/37822>

Купчинський, О. (1997). Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV – першої половини XV ст. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*, 223, 333–359.

Купчинський О. (2004). *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження. Тексти*. Львів: Простір-М.

Макаренко, Е. (2024). Благо чи лихо? Погляди польської та української історіографії «довгого» XIX століття на колонізацію Галицької Русі XIV–XVI століть. В М. Литвин (гол. ред.), *Українські маркери історії Польщі: від початків формування до Великої війни*. Суми: Університетська книга, 84–98.

Мателешко, Ю. (2007). «Старці градські» та «старійшини города» як категорії осіб з різним владним статусом у Київській Русі X століття, *Грані*, 5, 6–9.

Новаковський, Т. (2010). Руська канцелярія короля Казимира III. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*, 260(1), 7–16.

Паршин, І. (2015). Вектори політики князя Юрія-Болеслава Тройденевича до року 1333: між набутих та «успадкованих». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 5 (306), 4–10.

Паршин, І. (2018). *Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративи джерела XIII–XV століть*. Львів.

Паршин, І. (2025). Боярин Дмитро Дядько в історичних джерелах і сучасній історіографії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 41, 86–96. <https://doi.org/10.33402/ukr.2025-41-86-97>

Скоцилас, І. (2011). Галицька митрополія XIV – першої половини XVI століть: особливості еkleзіального, правого і суспільного статусів, *Княжа доба: історія і культура*, 4, 246–279.

Тенговський, Я. (2010). Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденівича на галицько-волинський престіл (Невідомі руські документи з XIV століття). *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*, 260(1). 45–56.

Хромов, К. (2019). Блукаючи шляхами Via Tatarica (проблеми визначення торгових шляхів джучидської доби на теренах сучасної України). *Український нумізматичний щоденник*, 3, 53–66. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2019-3-53-66>

Abraham, W. (1904). *Powstanie organizacyj Kościoła łacińskiego na Rusi*. Lwów.

AGZ-1: Liske, X. (ed.). (1868). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 1, Lwów.

AGZ-2: Liske, X. (ed.). (1872). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 3, Lwów.

AGZ-3: Liske, X. (ed.). (1878). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 7, Lwów.

AGZ-4: Liske, X. (ed.). (1880). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 8, Lwów.

APC: Miklosich, F., Müller, I. (eds.). (1860). *Acta patriarchatus Constantinopolitani*, 1, Vindobona.

Balzer, O. (1897). *O następstwie tronu w Polsce: studia historyczno-prawne*, 1, Kraków.

CDP: Ryszczewski, L., Muczkowski, A. (eds.). (1848). *Codex diplomaticus Poloniae*, 2, Varsavia.

Chronicon Budense: Podhradczky, I. (eds.). (1838). *Chronicon Budense*, Buda.

HUB: Höhlbaum, K. (ed.). (1882–1886). *Hansisches Urkundenbuch*, 3, Halle.

KDM: Piekosiński, F. (ed.). (1887). *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, 3, Kraków.

Kotowicz, P., Skowroński, P. (2020). New rulers, new rules? Changes in military equipment during the 13th and 14th centuries in the area of Sanok, *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, 33, 49–69, <https://doi.org/10.23858/FAH33.2020.004>

MPH-1: Bielowski, A. (ed.). (1872). *Monumenta Poloniae Historica*, 2, Lwów.

MPH-2: Liske, X., Kętrzyński, W. (ed.). (1888). *Monumenta Poloniae Historica*, 5, Lwów.

Paszkiewicz, H. (1925). *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*. Warszawa.

Prochaska, A. (1892). W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*, 6, 1–33.

Quellen: Kötzschke, R. (ed.). (1912). *Quellen zur Geschichte der Ostdeutschen Kolonisation im 12. bis 14. Jahrhundert*, Leipzig, Berlin.

Sikora, F. (1996). Ropczycki zespół osadniczy w średniowieczu. Z badań nad kazimierzowskim modelem osadniczo-urbanizacyjnym, *Teki Krakowskie*, 3, 73–96.

Szczur, S. (2009). W sprawie sukcesji andegawieńskiej w Polsce. *Roczniki Historyczne*, 75, 61–104.

VMPL: Theiner, A. (ed.). (1860). *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum, edita ex tabulariss vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*, 1, Roma.

Wöller, B. (2012). Misja «Cywilizacyjna» Czy «Okupacyjna»? Aneksja Rusi Czerwonej w czasach Kazimierza III w kolonialistycznym dyskursie Polskich i Rusińskich historyków w habsburskiej Galicji. *Historyka Studia Metodologiczna*, 42, 133–145.

Zakrzewski, S. (1922). *Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w.* Zamość: Zygmunt Pomarański i Spółka.

ZDM-1: Kuraś, S. (ed.). (1962). *Zbiór dokumentów małopolskich*, 1, Wrocław.

ZDM-2: Kuraś, S., Sułkowska-Kuraś, I. (eds.). (1969). *Zbiór dokumentów małopolskich*, 4, Wrocław.

REFERENCES

Voitovych, L. (2010). Polshcha, Mazoviia, Lytva ta Uhorschchyna u borotbi za spadshchynu Romanovychiv. *Problemy slovianoznavstva*, 59, 52–66. (In Ukrainian).

- Voitovych, L. (2011a). Kniaz Yurii-Boleslav Troidenovych: eskiz portreta. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 5, 209–220. (In Ukrainian).
- Voitovych, L. (2011b). Polskyi korol Kazymyr III i borotba za spadshchynu Romanovychiv. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna*, 46, 17–41. (In Ukrainian).
- Voitovych, L. (2017). Kazymyryvska lehenda: podolannia stereotypiv. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk*, 19–20, 95–117. (In Ukrainian).
- Voitovych, L. (2021–2022). Shche raz pro «Kazimiezhovsku lehendu». *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 15, 147–171. (In Ukrainian).
- Hrushevskiy, M. (1905). *Istoriia Ukrainy-Rusy*, 3. Lviv. (In Ukrainian).
- Zazuliak, Yu. (2006). Navkolo polemiky pro feodalizm v Halychyni XIV–XV st. *Ruthenica*, 5, 170–187. (in Ukrainian).
- Kapral, M. (comp.). (2000). Pryvilei natsionalnykh hromad mista Lvova (XIV–XVIII st.). Lviv. (In Ukrainian and Latin).
- Kupchynskiy, O. (1997). Zabuti ta nevidomi staroukrainski hramoty XIV – pershoi polovyny XV st. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*, 223, 333–359. (In Ukrainian).
- Kupchynskiy O. (2004). *Akty ta dokumenty Halytsko-Volynskoho kniazivstva XIII – pershoi polovyny XIV st. Doslidzhennia. Teksty*. Lviv: Prostir-M. (In Ukrainian and Latin).
- Kelembet, S. (2019). Liubart-Dmytro Hedyminovych: Pershyi shliub ta dynastychni prava na Halytsko-Volynske kniazivstvo. *Ruthenica*, 15, 141–167. (In Ukrainian).
- Kelembet, S. (2020). Final «Korolivstva Rusi»: borotba za halytsko-volynski zemli v 1340–1351 rr. *Ruthenica*, 16, 75–111. (In Ukrainian).
- Korduba, M. (1940, 26 chervnia). Boleslav-Yurii II. Ostannii samostiinyi volodar Halytsko-Volynskoi derzhavy. *Krakovski visti*. <https://zbruc.eu/node/37822> (In Ukrainian).
- Makarenko, E. (2024). Blaho chy lykho? Pohliady polskoi ta ukrainskoi istoriohrafii «dovhoho» XIX stolittia na kolonizatsiiu Halytskoi Rusi XIV–XVI stolit. V M. Lytvyn (hol. red.), *Ukrainski markery istorii Polshchi: vid pochatkiv formuvannia do Velykoi viiny*. Sumy: Universytetska knyha, 84–98. (In Ukrainian).
- Mateleshko, Yu. (2007). «Startsi hradski» ta «stariishyny horoda» yak katehorii osib z riznym vladnym statusom u Kyivskii Rusi X stolittia, *Hrani*, 5, 6–9. (in Ukrainian).
- Nowakowski, T. (2010). Ruska kantseliaria korolia Kazymyra III. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*, 260(1), 7–16. (In Ukrainian).
- Parshyn, I. (2015). Vektory polityky kniazia Yurii-Boleslava Troidenovycha do roku 1333: mizh nabutym ta «uspadkovanyim». *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 5 (306), 4–10. (In Ukrainian).
- Parshyn, I. (2018). *Dyplomatiia Halytsko-Volynskoi derzhavy: yevropeiski naratyvni dzherela XIII–XV stolit*. Lviv. (In Ukrainian).
- Khromov, K. (2019). Blukaiuchy shliakhmy Via Tatarica (problemy vyznachennia torhovykh shliakhiv dzhuchydskei doby na terenakh suchasnoi Ukrainy). *Ukrainskyi numizmatychnyi shchodennyk*, 3, 53–66. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2019-3-53-66> (in Ukrainian).
- Abraham, W. (1904). *Powstanie organizacyj Kościoła łacińskiego na Rusi*. Lwów. (in Polish).
- AGZ-1:** Liske, X. (ed.). (1868). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 1, Lwów. (in Latin and Polish).
- AGZ-2:** Liske, X. (ed.). (1872). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 3, Lwów. (in Latin and Polish).
- AGZ-3:** Liske, X. (ed.). (1878). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 7, Lwów. (in Latin and Polish).
- AGZ-4:** Liske, X. (ed.). (1880). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, 8, Lwów. (in Latin and Polish).
- APC:** Miklosich, F., Müller, I. (eds.). (1860). *Acta patriarchatus Constantinopolitani*, 1, Vindobona. (in Greek and Latin).
- Balzer, O. (1897). *O następstwie tronu w Polsce: studia historyczno-prawne*, 1, Kraków. (in Polish).

- CDP:** Ryszczewski, L., Muczkowski, A. (eds.) (1848). *Codex diplomaticus Poloniae*, 2, Varsavia. (in Latin).
- Chronicon Budense:** Podhradczky, I. (ed.). (1838). *Chronicon Budense*, Buda. (in Latin).
- HUB:** Höhlbaum, K. (ed.) (1882–1886). *Hansisches Urkundenbuch*, 3, Halle. (in Latin and German).
- KDM:** Piekosiński, F. (ed.). (1887). *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, 3, Kraków. (in Latin).
- Kotowicz, P., Skowroński, P. (2020). New rulers, new rules? Changes in military equipment during the 13th and 14th centuries in the area of Sanok, *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, 33, 49–69, <https://doi.org/10.23858/FAH33.2020.004> (in English).
- MPH-1:** Bielowski, A. (ed.). (1872). *Monumenta Poloniae Historica*, 2, Lwów. (in Latin and Polish).
- MPH-2:** Liske, X., Kętrzyński, W. (eds.). (1888). *Monumenta Poloniae Historica*, 5, Lwów. (in Latin and Polish).
- Paszkiewicz, H. (1925). *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*. Warszawa. (in Polish).
- Prochaska, A. (1892). W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*, 6, 1–33. (in Polish).
- Quellen:** Kötzschke, R. (ed.). (1912). *Quellen zur Geschichte der Ostdeutschen Kolonisation im 12. bis 14. Jahrhundert*, Leipzig, Berlin. (in Latin and German).
- Sikora, F. (1996). Ropczycki zespół osadniczy w średniowieczu. Z badań nad kazimierzowskim modelem osadniczo-urbanizacyjnym, *Teki Krakowskie*, 3, 73–96. (in Polish).
- Szczur, S. (2009). W sprawie sukcesji andegawieńskiej w Polsce. *Roczniki Historyczne*, 75, 61–104. (in Polish).
- VMPL:** Theiner, A. (ed.). (1860). *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum, edita ex tabulariss vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*, 1, Roma. (in Latin).
- Wöller, B. (2012). Misja «Cywilizacyjna» Czy «Okupacyjna»? Aneksja Rusi Czerwonej w czasach Kazimierza III w kolonialistycznym dyskursie Polskich i Rusińskich historyków w habsburskiej Galicji. *Historyka Studia Metodologiczna*, 42, 133–145 (in Polish).
- Zakrzewski, S. (1922). *Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w.* Zamość: Zygmunt Pomarański i Spółka. (in Polish).
- ZDM-1:** Kuraś, S. (ed.). (1962). *Zbiór dokumentów małopolskich*, 1, Wrocław. (in Latin and Polish).
- ZDM-2:** Kuraś, S., Sułkowska-Kuraś, I. (eds.). (1969). *Zbiór dokumentów małopolskich*, 4, Wrocław. (in Latin and Polish).

Eduard MAKARENKO

Junior Research Fellow

Center for the Study of Ukrainian-Polish Relations

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7529-6166>

e-mail: maedvo9299@gmail.com

SPECIFICS OF THE EXPANSION OF POLISH KING CASIMIR III TOWARDS RUTHENIAN LANDS: AN ATTEMPT TO RECONSTRUCT ITS CAUSES AND COURSE

The article raises the issue of the peculiarities of Polish King Casimir III's participation in the struggle for the Galician-Volhynian inheritance. Its general perception in Polish and Ukrainian historiography with the specifics of the era of their formation is considered. Since the question of Casimir III's motives and participation was traditionally closely linked to

the reign and death of the last independent Galician-Volhynian prince, Yuri II Boleslaw Troidenovich, there were studied in detail the nuances of his religious policy, relations with the Galician and Volhynian boyar elites, the internal situation in the state, and external relations with neighbors. The author analyzed how the legend about Yuri Boleslaw's participation in trilateral negotiations with the Hungarian and Polish kings in Visegrad in the summer of 1338, with the transfer of his inheritance to the latter, arose. Counterarguments are also presented.

The course of the Polish-Ruthenian-Tatar war of 1340–1341, its conclusion, and consequences, including Casimir III's revenge in 1349, are traced. To understand the king's vision for the conquered territories, the nuances of his titles are analyzed. The author examines how the king's relations with the boyars developed; including the latter's adaptation to the new conditions of feudal relations with the monarch. Less noticeable but, in the long term, more important aspects of Casimir III's expansion are analyzed. An explanation is given of what motivated the promotion of foreigners in Galician cities in terms of their participation in international trade. An overview of the king's colonization measures on the western border of Galicia is provided. The "Casimirian model" of colonization and urbanization by Franciszek Sikora is examined using examples of half a hundred locations of new towns and villages in Lesser Poland and Galician Rus' in the period from 1333 to 1370, and the results are presented. The author of the article provides his answer to the most likely motive for Casimir III's expansion into Ruthenian lands.

Keywords: Poland, Rus, Galicia, Casimir III, Yuri-Boleslaw Troidenovich, expansion, colonisation, trade, extensive development, historiography.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025